

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Філатова Т.С., викладач кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті викладено результати теоретичного і практичного дослідження психологічних особливостей професійної підготовки майбутніх психологів. Розкрито суть понять «мотив» та «мотивація». В результаті аналізу психологічної літератури встановлено, що у структурі професійної спрямованості майбутніх психологів домінують мотиви соціальної значущості та самоствердження у професії.

Ключові слова: *мотив, професійна мотивація, професійна спрямованість майбутніх психологів, соціальна значущість і самоствердження.*

В статье изложены результаты теоретического и практического исследования психологических особенностей профессиональной подготовки будущих психологов. Раскрыта суть понятий «мотив» и «мотивация». В результате анализа психологической литературы установлено, что в структуре профессиональной направленности будущих психологов доминируют мотивы социальной значимости и самоутверждения в профессии.

Ключевые слова: *мотив, профессиональная мотивация, профессиональная направленность будущих психологов, социальная значимость и самоутверждения.*

Filatova T.S. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FUTURE
PSYCHOLOGIST'S MOTIVATIONAL SPHERE DEVELOPMENT

The article presents the theoretical and practical study results of psychological features of future psychologists' professional training. The essence of «motive» and «motivation» concepts have been disclosed. An analysis of the psychological literature has been revealed that motifs of social value and self-affirmation in the profession dominate in the structure of future psychologists' professional orientation.

Key words: *motif, professional motivation, future psychologists' professional orientation, social value and self-affirmation.*

Постановка проблеми. Незаперечною є думка, що забезпечити конкурентоспроможність сучасної економіки на світовому рівні можуть ініціативні, вольові, упевнені в собі фахівці. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність розгляду загальних аспектів мотиваційного забезпечення навчального процесу, виявлення проблем психологічних особливостей розвитку мотиваційної сфери студентів, удосконалення системи вищої освіти, спрямованої на формування особистості, яка усвідомлює свої можливості, здібності, потреби, прагне до досягнення успіху в професійній діяльності. Отже, актуальною є проблема вивчення психологічних особливостей розвитку мотиваційної сфери майбутніх психологів, формування їх спрямованості на майбутню професійну діяльність та досягнення бажаних результатів у ній. Розвиток мотиваційної сфери особистості сприяє підвищенню ефективності підготовки майбутніх фахівців, оскільки саме вона регулює й активізує діяльність суб'єкта навчання.

Стан дослідження. На сьогодні дослідження проблематики мотиваційної сфери студентської молоді викликає значний інтерес у науковців. Проблемі мотивів та мотивації присвячено дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів (В. Г. Асєєв, Дж. Аткінсон, В. К. Вілюнас, Є. П. Ільїн, В. І. Ковальов, О. М. Леонт'єв, М. Ш. Магомед-Емінов, Д. К. Мак-Клелланд, Д. М. Узнадзе, Х. Хекхаузен, В. Д. Шадріков тощо). Розвиток мотиваційної сфери особистості сприяє покращенню якостей особистості сучасного фахівця, до

яких можна віднести ініціативу та відповідальність, спрямованість до новаторських рішень, потребу у постійному оновленні своїх знань.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми, ми дійшли висновку, що дослідження, в основному, присвячені вивченню впливу мотивації на успішність навчання студентів у ВНЗ. Дослідниками Б.І. Дадоновим, Е.І. Савонько, Н.М. Симоною встановлений позитивний зв'язок мотиваційних орієнтацій із успішністю суб'єктів навчання. Вітчизняні психологи дотримуються думки, згідно з якою формування мотивів людини пов'язано з її соціальною суттю, ідеалами, переконаннями, звичками, відчуттями і характером [4].

Отже, **метою статті** аналіз і виявлення психологічних особливостей розвитку мотиваційної сфери майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Отриманню високої кваліфікації значно сприяє особисте, «пристрасне» ставлення до майбутньої роботи, орієнтація в першу чергу на професійні, корпоративні, а не чисто матеріальні цінності, що пов'язані з діяльністю у даній якості.

Важливими факторами професійного спрямування психологів є мотиви вибору професії. Основними мотивами абітурієнтів – психологів є бажання допомагати людям, потреба у саморозвитку, інтерес до психології як до нової області знань, прагнення отримати престижну професію «психолога – практика» (психотерапевта, консультанта). Ці бажання багато в чому залежать від особливостей юнацького віку і пов'язані з прагненням «пізнати себе» та отримати психологічну консультацію. Додаткову роль при цьому відіграє незрозумілість загального уявлення про характер та зміст професійної діяльності психолога та міфічні уявлення про психологію і психологів [4].

У поведінці людини є дві функціонально взаємопов'язані сторони: збуджуюча та регуляційна. Збудження забезпечує активізацію та напрямок поведінки і пов'язано з поняттями мотиву та мотивації. Ці поняття включають у себе уявлення про потреби, інтереси, цілі, наміри, прагнення, які є у людини, уявлення про зовнішні фактори, які заставляють її вести себе окремим чином,

про керівництво діяльністю у процесі її здійснення. Серед усіх понять, які використовуються у психології для опису та пояснення збуджуючих моментів у поведінці людини є поняття мотивації і мотиву [2].

Р. Немов зазначає, що поняття "мотивація" використовується сучасними психологами в подвійному розумінні: як таке, що позначає систему факторів, що детермінують поведінку (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо), і як характеристика процесу, який стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні. Мотивацію учений визначає як сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку людини, її спрямованість і активність [6].

Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі [1].

Мотив, на відміну від мотивації – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистою властивістю, зосереджено збуджуючою до здійснення окремих дій [1]. Під мотивом А.В. Брушлінській, В.П. Зінченко розуміють причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків, сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта. Мотив також можна визначити як поняття, що в узагальнюючому виді являє собою багато диспозицій. З усіх можливих диспозицій найбільш важливим є поняття «потреби». Потреба активізує організм, стимулює його поведінку, спрямовану на пошук того, що вимагається. Кількість та якість потреб, які мають живі істоти, залежить від рівня їх організації, від образу та умов життя, від місця, яке займає відповідний організм на еволюційній сходинці.

У людини крім фізичних та органічних потреб є ще матеріальні, духовні, соціальні. Потреби – динамічно активні стани особистості, що виявляють її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність спрямовану на зняття цієї залежності [6]. В процесі діяльності відбувається як розвиток особистості, так і перетворення середовища, в якому живе людина.

Система мотивів, які виконують функцію спонукання, спрямування і регулювання діяльності, утворює мотиваційну сферу особистості. Мотиваційна сфера представлена: актуальними мотивами, які фактично спонукають до

діяльності; потенційними мотивами, які сформовані, але не виявляються в діяльності. Зауважимо, проте, що мотиваційна сфера людини динамічна, мотивація може посилюватися або послаблюватися [1].

Багаточисленні теорії мотивації стали з'являтися ще у працях стародавніх філософів. У наш час таких теорій не один десяток. Вивченням мотивації людини займалися Д. Макклелланд, Д. Аткинсон, Г. Хекхаузен, Г. Келлі, Дж. Роттер, К. Роджерс, Р. Мей. О.М. Леонтьєв та ін.

Згідно І.С. Кону, професійне самовизначення людини починається далеко в його дитинстві, коли в дитячій грі, дитина приймає на себе різні професійні ролі, і програє пов'язані з ним поведінки. І закінчується в ранній юності, коли вже необхідно ухвалити рішення, яке вплине на все подальше життя людини [1].

Вітчизняними вченими було виявлено Х.Хекхаузен, В.Асєєв, А.Леонтьєв, П.Якобсон, А.Маркова, Ю.Орлов, що провідними мотивами вступу до ВНЗ є захоплення навчальним предметом і інтересом до професії. Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії є професійна спрямованість (становлення), яка характеризується як інтерес до професії і схильність займатися нею. Н.В. Кузьміна виділяє такі властивості професійної спрямованості, як об'єктивність, специфічність, опірність, валентність, задоволеність, узагальненість, стійкість [6].

Вченими доведено (Маркова А.К.), що успішність студентів залежить не тільки від природних здібностей, але, насамперед, від розвитку навчальної мотивації [7]. Між цими двома чинниками існує складна система взаємозв'язків. За певних умов (зокрема при високому інтересі особистості до конкретної діяльності) може включатися так званий компенсаторний механізм. Недолік здібностей при цьому заповнюється розвитком мотиваційної сфери (інтерес до предмета, усвідомленість вибору професії тощо), і студент досягає великих успіхів. Тому вчені (А.К. Маркова, В.М. Павленко) доходять висновку, що успішність навчання і професійної діяльності визначаються силою і стійкістю мотивів, їх кількістю, структурою та ієрархічністю. Тож на

проблемі мотивації, у тому числі мотивації досягнення, професійної підготовки студентів зупинимося більш докладно.

Навчальна мотивація складається з оцінки студентами різних аспектів освітнього процесу, його змісту, форм, способів організації з погляду їх особистих індивідуальних потреб і цілей, які можуть співпадати або не співпадати з цілями навчання [1].

Становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого, на думку В.А. Якуніна, Н.В. Нестерової, можливо лише при сформованому мотиваційно-ціннісному відношенні в його професійному становленні. Н.В. Нестерова, аналізуючи психологічні особливості розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів, вона розділяє весь період навчання на три етапи:

I етап (I курс) Характеризується високорівневими показниками професійних і учбових мотивів. Разом з тим, вони ідеалізуються, оскільки обумовлені розумінням їх суспільного сенсу, а не особового.

II етап (II, III курс) Відрізняється загальним зниженням інтенсивності всіх мотиваційних компонентів. Пізнавальні і професійні мотиви перестають управляти навчальною діяльністю.

III етап (IV, V курс) Характеризується тим, що зростає ступінь усвідомлення і інтеграції різних форм мотивів навчання.

Теоретичне вивчення професійного та особистісного самовизначення студентів – психологів показує, що початковий етап професіоналізації передбачає вибір сфери діяльності, пошук свого місця у професійному співтоваристві, соціальну адаптацію і самореалізацію як ефективно працюючого члена суспільства. Все ці аспекти розглядаються дослідниками – психологами – практиками, педагогами вищої школи, соціологами, – як ключові моменти, що визначають все життя людини [2, 3, 6]. Важливою складовою цього процесу є період навчання у вищому навчальному закладі, де майбутній спеціаліст отримує необхідні знання та вміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє вихідне уявлення про ту діяльність, котрій він вирішив присвятити себе, вступаючи у даний навчальний заклад.

Професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії і не закінчується із завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю. Професійне самовизначення здійснюється впродовж всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самоутверджується в професії.

Але період студентства, вочевидь, зовсім не простий – як в плані добросовісної студентської праці, так і в особистому плані. Як відомо, саме на межі пізньої юності та ранньої зрілості молода людина повинна сформувати свої життєві цінності, намітити найближчі та перспективні цілі, спробувати і перевірити себе в різноманітних ситуаціях.

Велику роль у формуванні професійного спрямування майбутніх психологів відіграє навчальний процес, що у сучасних умовах має фундаментальний і проблемний характер, оскільки студентам не задають «єдино вірну» картину людини і світу, а пропонують виробляти власне бачення професійних і життєвих проблем через глибоке і всебічне вивчення матеріалу та проведення самостійних досліджень. Враховуючи творчий характер подальшої професійної діяльності психолога, неможливо сподіватися на готові рецепти постановки задач або прийомів вирішення [5].

Пошук місця роботи по закінченні навчання, успішне працевлаштування та професійне самовизначення також залежать від можливостей особистості, вмотивованості до роботи та зусиль молодого спеціаліста. Важливим завданням вищої освіти окрім передачі знань та вмінь є формування особистості професіонала, сприяння її самоідентифікації з професією.

Формування професійної складової Я-концепції, яка необхідна для успішного самовизначення, включає в себе як свідомі когнітивні й операційні компоненти, так і несвідомі цінності та смисли, що надають емоційне забарвлення окремим професійним актам і всієї професійній діяльності в цілому, передбачає постійну роботу суб'єкта з формування і деталізації внутрішнього образу професійної діяльності. Стимулами до цієї роботи є основні проблеми, з якими студент-психолог зустрічається під час навчання.

Професійна компетентність. На відміну від школи, у ВНЗ загальноосвітні учбові задачі стають професійно-орієнтованими, а оглядове викладання матеріалу замінюється деталізованою цілеспрямованістю. З самого початку навчання передбачається створення особистісно-зацікавленого, активного ставлення студента до предмету навчання. Крім того, шкільна робота «на оцінку» замінюється діяльністю професійної самоосвіти.

Стиль навчальної діяльності. У вишу колишній учень зустрічається з новими для нього способами організації освітнього процесу. Теоретичний матеріал викладається на лекціях великими порціями, великій кількості людей; для засвоєння практичних навичок виділяється інший час. Таким чином, відсутня звична послідовність засобів діяльності в межах одного заняття, яка сприяє концентрації уваги, що особливо важливо під час сприймання та осмислення нової інформації; відсутнє і «технічне» керівництво з боку викладача (студенту не вказують, що необхідно записувати, запам'ятовувати в першу чергу). У порівнянні з середньою школою змінюються як форма викладання, так і форма звітування. Контроль за успішністю стає відстрокованим, велика роль відводиться самостійній роботі у плануванні свого робочого часу (протягом дня, тижня, семестру), у виборі теми наукової роботи і організації консультативної взаємодії з науковим керівником.

Входження в неформальне професійне співтовариство. Повноцінне навчання та творче зростання студента неможливі поза партнерськими, колегіальними відносинами зі старшими професіоналами. Тому студент повинен «зацікавити» собою викладача і наукового керівника та довести свою готовність і здібність спілкуватися з ним не «по-шкільному», а «на рівних».

Образ професійної діяльності й суб'єктивна концепція професійної підготовки. Абітурієнт – психолог, як правило, не має чіткого уявлення про роботу, яка його очікує, про її завдання та засоби. Тим більше він не в змозі оцінити освітню концепцію навчального закладу, вклад тієї чи іншої залікової дисципліни у її засвоєння. Той образ професійної діяльності (основа для

надбання та систематизації знань), який він має, є неструктурованим і багато в чому нереалістичним.

Життєва ситуація і ціннісно-смилова сфера. Навчальна діяльність – лише одна із багатьох сторін життя студента. У сфері вищої освіти молода людина продовжує свій особистісний розвиток і зустрічається з багатьма проблемами у ролі дорослого (нове середовище однолітків та дорослих, перегляд уявлень про себе, необхідність заробітку, можливий переїзд до іншого міста, власна родина тощо). Постійне вирішення цих проблем потребує внутрішньої самоорганізації, уміння розподіляти час та сили у щільному навчальному режимі, стимулює роботу по виявленню та усвідомленню життєвих пріоритетів, уточненню теперішніх та перспективних планів.

З цими проблемами зустрічається практично кожний студент і спосіб їхнього вирішення визначає особистісне і професійне становлення та розвиток мотиваційної сфери.

На думку вчених психологічна підготовка до професійної діяльності психолога має свої специфічні особливості [4]. По-перше, вона повинна розглядатися як підготовка до психологічної діяльності, а не до праці загалом. По-друге, психологічна підготовка полягає у формуванні тих якостей особистості, що забезпечують досягнення успіху у певному напрямку діяльності практичного психолога. І, по-третє, така підготовка повинна охоплювати всі сторони особистості. Взагалі, психологічну підготовку необхідно розглядати як свідомий активний вплив на особистість з метою досягнення нею успіху у професійній діяльності психолога.

Слід підкреслити, що психологічна підготовка студентів до самостійної діяльності передбачає формування соціальної та професійної зрілості майбутнього психолога. Як відомо, під психологічною готовністю молодих працівників до самостійної професійної діяльності розуміють цілісні якості особистості з відповідною даному виду діяльності структурою та оптимальним рівнем проявлення теоретичних знань, практичних навичок та умінь,

соціального досвіду, а також психофізіологічних функцій і психічних процесів, особистісних якостей, що забезпечують успішне виконання даної діяльності [3].

Ефективне і успішне управління формуванням позитивної мотивації у студента значною мірою залежить від задоволення основних потреб, що визначаються його місцем в соціальній структурі, набутим раніше досвідом та конкретними обставинами життя.

В процесі навчання студент зіштовхується з низкою проблем, психолого-педагогічний аспект яких зв'язаний з пристосуванням до нової дидактичної ситуації, принципово відрізненої від шкільної формами та методами організації навчального процесу. Ця новизна та пов'язані з нею труднощі створюють свого роду дидактичний бар'єр, який повинен бути подоланий. З цього слідує, що у розвитку особистості майбутнього фахівця важливе значення має формування позитивних мотивів та дійсних цілей, оскільки мотиви та цілі є важливими детермінантами діяльності.

Структура мотивів студента, сформована у час навчання, стає основою особистості майбутнього фахівця. Отже, розвиток позитивних навчальних мотивів – невід'ємна складова частина виховання особистості майбутнього професіонала.

Правильна мотивація сприяє кращому засвоєнню знань студентами, дає вихідну базу для самостійного опрацювання наукової літератури, до засвоєння матеріалу різними способами, через різні джерела. Самостійність дає поштовх до розвитку пізнавальної діяльності. Набуваються уміння індивідуально кожного студента, формуються практичні навички користування отриманою інформацією. Розкривається творчий підхід до подання в подальшому знань, при веденні диспутів, дискусійних груп тощо. Одним зі стимулів до навчання є новизна поданої інформації, непередбачуваність, це дає поштовх до формування внутрішнього інтересу у студентів.

Висновки. Психологічне вивчення мотивації і її формування - це дві сторони одного і того ж процесу виховання мотиваційної сфери цілісності особи студента. Шляхи становлення і особливості мотивації для кожного

студента індивідуальні і неповторювані. Завдання полягає в тому, щоб, спираючись на загальний підхід, виявити, якими складними, іноді суперечливими шляхами відбувається становлення професійної мотивації студента.

Індивідуальна мотивація сприяє не тільки стимулюванню студентів, а й розуміння ними та осмислення цілей, визначених викладачами. Виникають самостійно визначені цілі, відбувається опанування вміннями планувати й оцінювати свою навчальну діяльність кожним студентом індивідуально.

Перспективи подальшої роботи у даній галузі полягають у розробці моделі формування в навчально-виховному процесі вищої школи мотивації досягнень майбутніх психологів у професійній діяльності.

Література:

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
2. Климов Е.А. Ведение в психологию труда / Климов Е.А.- М.: Издательство: Московского университета, 1988. – 208 с.
3. Климов Е.А., Романов В.Я. На дальних подступах к психологии психолога / Е.А. Климов, В.Я. Романов // Мир психологии, 1997. – № 3 (12). – С. 24 – 32.
4. Кон И. С. Психология ранней юности. - М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
5. Кринчик Е.П. Некоторые проблемы профессионального становления студентов на факультете психологии МГУ / Е.П. Кринчик. – Режим доступа: http://flogiston.ru/articles/labour/msu_education March 31, 2005.
6. Кузьміна Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения . М., 1990. – 119 с.
7. Ларина Е.А. Структура и динамика мотивационной сферы личности студентов разных направлений профессионального образования // автореф. на соискание научн. степени канд. псих. наук: спец. 19.00.01

«Общая психология, психология личности, история психологии» / Ларина Елена Анатольевна – Москва, 2010. – 29 с.

8. Немов Р. С. Психология: [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений]: в 3 кн. / Р. С. Немов. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 2000. – 688 с.